

1

Politisk plattform for Changemaker

Vedtatt av Changemakers Årssamling, 15.04.2018

1 Innledning

Changemakers plattform er bygget på formålsparagrafen og gjenspeiler det Changemaker mener er de viktigste årsakene til den urettferdige fordelingen i verden. Changemaker arbeider for å kartlegge og endre de grunnleggende og strukturelle årsakene til fattigdom og urettferdighet. Fokuset ligger på problemene som skapes av land i Nord og vestlige institusjoner, men som rammer økonomisk fattige land og mennesker. Verden er ikke fattig, den er urettferdig. Vår forståelse av verdens urettferdighet formes av måten den fremstilles på i media, av politikere og utviklingsaktører. Det er skadelig for utviklingsdebatten dersom mennesker eller land som er rammet av urettferdighet framstilles som hjelpeløse objekter. Fattigdom er ikke tilfeldig, men har blitt skapt av mennesker gjennom historien. Siden mennesker har skapt urettferdighet og fattigdom, er det også mennesker som kan endre dette.

2 Fred

2.1 Innledning

Voldsmakt, krig og terror hindrer utvikling, opprettholder den skjeve fordelingen av verdens makt og ressurser, og gjør det vanskeligere å skape en trygg og rettferdig verden. Changemaker vil jobbe for en fredssituasjon som innebærer demokrati, rettferdighet, bærekraftig utvikling og respekt for menneskerettighetene. Changemaker mener at fravær av krig ikke er entydig med fred. Derfor jobber Changemaker innenfor en bredere forståelse av fredsbegrepet.

Enorme summer forsvinner ut i militært forbruk, penger som kunne vært brukt til å skape bærekraftig utvikling, helse og utdanning. Arbeidet for å sikre fred og menneskerettigheter skal i all hovedsak skje med sivile og politiske virkemidler. Norge bør styrke det politiske arbeidet for dialog og løsninger på konflikter i andre land, samt den sivile og humanitære innsatsen for å bygge opp land etter krig og forhindre nye krigsutbrudd. Viktigere enn dette er det å fjerne de grunnleggende årsakene til konflikt og urettferdighet: fattigdom og skjev global ressursfordeling. Skaper vi rettferdighet, skaper vi fred.

2.2 FN

FN har vist seg som en bærekraftig organisering av verdenssamfunnet, og bidrar til å fremme fred, menneskerettigheter og løser mange viktige internasjonale koordineringsproblemer. FN er allikevel langt fra perfekt, og store maktforskjeller innad i organisasjonen er en utfordring for en mer rettferdig verden.

Changemaker mener at:

- Vi må ha en FN-styrt verdensorden med folkeretten som rettesnor, ikke en verden der de sterkeste statene tar seg til rette.
- FN skal være det internasjonale organet hvor Norge skal legge sin militære og diplomatiske tyngde.
- Ordningen med fem faste medlemmer med vetorett i sikkerhetsrådet er utdatert og bidrar til opprettholde kunstige maktforskjeller. Dette svekker FN som et demokratisk organ, og Norge bør jobbe for en endring av den nåværende modellen.

[46](#) [47](#) [48](#) [49](#) [50](#) [51](#) [52](#) [53](#) [54](#) [55](#) [56](#) [57](#) [58](#) [59](#) [60](#) [61](#) [62](#) [63](#) [64](#) [65](#) [66](#) [67](#) [68](#) [69](#) [70](#) [71](#) [72](#) [73](#) [74](#) [75](#) [76](#) [77](#) [78](#) [79](#) [80](#) [81](#) [82](#) [83](#) [84](#) [85](#) [86](#) [87](#) [88](#) [89](#) [90](#) [91](#)

45 • FN bør finansieres på en måte som ikke skaper maktforskjeller, derfor bør det innføres internasjonale skatter på flytrafikk, våpenhandel, finanstransaksjoner og klimagassutslipp.

2.3 NATO

Norges lojalitet til NATO brukes som argument både for deltakelse i "out-of-area"-operasjoner, slik som i Libya og Afghanistan. Det brukes også som argument for hvorfor Norge ikke kan kreve sluttbrukererklæring eller støtte et forbud mot atomvåpen, og hvorfor Norge støtter rakettkjold.

Changemaker mener at:

- Norge prioriterer NATO i for stor grad i forhold til FN.
- NATO opptrer som verdenspoliti, og undergraver Folkeretten og FNs mulighet til å spille en fredsskapende rolle.
- "Out of area"-strategien øker faren for flere folkerettsstridige angrepskriger og er en klar forskyvning i retning av de sterkeste rett.
- Norges lojalitet til NATO er et hinder for fredsarbeid.

2.4 Norsk krigsindustri og eksport av strategiske varer

Ved å selge strategiske varer (A- og B-materiell og flerbruksvarer) tjener Norge penger på krig. Norsk våpenproduksjon og våpeneksport øker stadig¹.

2.4.1 Eksportkontroll

Norsk regelverk sier at Norge ikke skal eksportere våpen og ammunisjon (A-materiell) til områder i krig, borgerkrig eller til områder der krig truer². Gjennom egne retningslinjer, EUs code of conduct og SIPRIs operasjonalisering av retningslinjene, har Norge videre forpliktet seg til å vurdere menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet før eksportlisens innvilges³. Strategiske varer, som omfatter A- og B-materiell og flerbruksvarer, er varer og teknologi som kan være av betydning for andre lands utvikling, produksjon eller anvendelse av produkter til militær bruk eller som direkte kan tjene til å utvikle et lands militære evne, samt varer som kan benyttes til å utøve terrorhandlinger. A- og B-materiell er varer produsert for militær bruk og kalles ofte militært materiell, forsvarsmateriell eller krigsmateriell. Norge selger i dag krigsmateriell og flerbruksvarer til undertrykkende regimer. Gjennom denne eksporten bidrar Norge til å styrke landenes militære kapasitet og evne til undertrykkelse.

Det finnes i dag ikke et helhetlig system for merking og sporing av strategiske varer, og dette gjør det nesten umulig å kontrollere om våpen og ammunisjon som har blitt brukt i ulike konflikter er produsert i Norge eller av norske datterselskaper.

Changemaker mener at:

- Norsk eksport av strategiske varer må være statlig kontrollert
- Industrien må dreies fra militær opprustning mot nedrustning og sivile formål.
- Norge må stanse all eksport av krigsmateriell til undertrykkende regimer. Det innebærer at menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet i seg selv må være tilstrekkelig avslagsgrunnlag på lisenssøknader, uavhengig av utstyrets karakter og utstyrets evne til undertrykkelse.
- All subsidiering av den militære industrien, inkludert gjenkjøpsavtaler må avstattes så lenge Norge eksporterer krigsmateriell.

92

- Åpenheten rundt eksport av krigsmateriell må styrkes. For

93

å sikre økt åpenhet bør norske myndigheter legge frem eksportkontrollmeldingen tidligere, offentliggjøre begrunnelser for godkjenning av eksportlisenser, og la det være offentlig tilgjengelig hvilke søknader om lisens for eksport av krigsmateriell som ligger inne for vurdering.

949596979899100101102103104105106107108109110111112

2.4.2 Datterselskaper og deler og komponenter

113

Norskeide bedrifter i utlandet er ikke underlagt norsk regelverk, og dette medfører at de ikke trenger å følge norske eksportregelverk.

114115116117

Hoveddelen av norsk produksjon og eksport av krigsmateriell er ikke ferdige våpensystemer, men komponenter som selges eller inngår i flernasjonalt samarbeid. Det internasjonale markedet for krigsmateriell preges av stadig større spesialisering og norsk militærindustri er en del av denne utviklingen.

118119120121

Changemaker mener at:

122123124125126127128129130131132133134135

2.4.3 Internasjonal våpenkontroll

136

Den internasjonale krigsindustrien går på tvers av grenser og vi trenger derfor internasjonalt samarbeid for å møte utfordringene industrien bringer med seg.

137138139

Changemaker mener at:

- [140](#) • Norge skal være en aktiv og radikal pådriver for et sterkt
[141](#) og omfattende Arms Trade Treaty (ATT).
[142](#) • Norge må gå foran og implementere retningslinjene som regelverk. Dette er viktig for å styrke
[143](#) norsk og internasjonal eksportkontroll.
[144](#) • Arbeid i internasjonale fora kan ikke være en unnskyldning for å unngå eller utsette
[145](#) forbedringer av Norges egen eksportkontroll.
[146](#) • Norske myndigheter må lage en langtidsplan for eksport av militært materiell der
[147](#) konsekvenser for den sikkerhetspolitiske og humanitære situasjonen i mottakerlandene, samt
[148](#) for norsk utenrikspolitikkens integritet, veies opp mot konsekvenser for industrien.
[149](#)

[150](#) **2.5 Militære droner og autonome våpensystemer**

[151](#) De siste årene har vi sett en kraftig økning i utviklingen av autonome våpensystemer, også kalt
[152](#) drapsroboter. Våpensystemene er autonome fordi de selv kan velge ut mål og når målene skal
[153](#) angripes, uten innblanding fra mennesker. Når et autonomt våpensystem handler selvstendig etter
[154](#) egen vilje er det ikke mulig å holde noen andre ansvarlig.
[155](#)

[156](#) Changemaker mener at:

- [157](#) • Bruken av militære droner senker terskelen for bruk av militær makt og anvendelsen av
[158](#) militære droner er ikke regulert i folkeretten, Utvikling og produksjon av militære droner må
[159](#) derfor stoppes.
- [160](#) • Norge må være en aktiv pådriver for at anvendelsen av droner skal være underlagt
[161](#) internasjonal rett på lik linje som annen våpenbruk og produksjon.
- [162](#) • Norske myndigheter må ta avstand fra dronekrigen ved å stoppe norske aktører sitt bidrag til
[163](#) utvikling og produksjon, og avslutte finansieringen, av droneteknologi ment for krig.
- [164](#) • Norge må være en aktiv pådriver for at anvendelsen av droner skal være underlagt
[165](#) internasjonal rett på lik linje som annen våpenbruk og produksjon.
- [166](#) • Drapsroboter bør forbys gjennom FN. Norge bør støtte opp om og ta en aktiv rolle i initiativet
[167](#) under FNs Våpenkonvensjon (Convention on Certain Conventional Weapons, CCW) og
[168](#) produksjon av drapsroboter bør medføre produktbasert utelukkelse fra SPU.
[169](#)

[170](#) **2.6 Kjernefysiske våpen**

[171](#) Atomvåpen skaper en unaturlig maktbalanse i verden og kan brukes som både implisitt og eksplisitt
[172](#) pressmiddel. I en verden der finanskriser og ekstrem fattigdom bidrar til å opprettholde skjeve
[173](#) maktstrukturer er det ikke forsvarlig at det årlig brukes milliardbeløp på atomvåpenprogram.

[174](#) Atomvåpen er urettferdig fordi de bare eies av, og dermed også beskytter, noen få land.

[175](#) Konsekvensene av atomvåpen er derimot ikke-diskriminerende, og må tas av hele menneskeheten.

[176](#) Bruk av atomvåpen vil også skape store miljøskader og endre klimaet på jorden raskt og radikalt, noe
[177](#) som igjen vil ramme verdens fattigste hardest. Ikke-spredningsavtalen (NPT) fra 1968 undergraves av
[178](#) at ikke alle atomvåpenstater er tilsluttet.
[179](#)

[180](#) Etter atomvåpensforbudsavtalen ble vedtatt i FN i 2017, anvender atomvåpenmaktene og NATO en
[181](#) argumentasjon der premisset i motstanden av atomvåpenforbudet, er at siden ikke alle
[182](#) atomvåpenstater vil signere, vil avtalen ikke bety noe. Denne problemstillingen er ikke ny, da den
[183](#) gjelder NPT, uten at atomvåpenstatene problematiserer dette.
[184](#)

[185](#) Changemaker mener at:

- [186](#) • Norge må ta avstand og jobbe aktivt mot NATO-doktrinen om førstebruk av atomvåpen

- [188](#) [187](#) • Atomvåpen må avskaffes fullstendig på grunnlag av
[189](#) humanitære og folkerettslige forpliktelser.
[190](#) • Sikkerhetstrusselen atomvåpen skaper er høyere enn sikkerhetsgevinsten, og full
[191](#) atomnedrustning dermed også er en sikkerhetspolitisk nødvendighet.
[192](#) • Norge må signere og ratifisere Atomvåpenforbudet, samt være en pådriver både i og utenfor
[193](#) NATO for at forbudet blir ettergått..

[194](#) **3 Gjeld**

[195](#) **3.1 Innledning**

[196](#) Gjeld er et pengebeløp som en låntaker (debitor) er forpliktet til å betale tilbake til en långiver
[197](#) (kreditor). Å låne penger er et viktig virkemiddel for å finansiere utvikling i lav- og
[198](#) mellominntektsland. Likevel bruker mange lav- og mellominntektsland store deler av statsbudsjettet
[199](#) på å betale ned gamle lån, fremfor å gi befolkningen sin velferdstjenester. Deler av gjelden stammer
[200](#) fra uansvarlige lån og burde i utgangspunktet ikke betales tilbake. Store gjeldsbyrder fører til at
[201](#) penger som burde blitt brukt på utvikling i stedet havner i lommene på kreditor, og kan også brukes
[202](#) som maktmiddel for å styre politikk i lav- og mellominntektsland. Derfor trengs det gode mekanismer
[203](#) for å takle gjeldskriser og tiltak for å hindre at nye kriser oppstår.
[204](#)

[205](#) **3.2 Illegitim gjeld og ansvarlig långivning**

[206](#) Illegitim gjeld stammer i mange tilfeller fra lån gitt til udemokratiske og undertrykkende regimer,
[207](#) diktaturer, og til prosjekter som ikke skaper utvikling. Selv om lånene er uansvarlige, kan
[208](#) kreditorland (långivere) kreve å få pengene tilbake fordi debitorland (låntagerland) ikke er
[209](#) beskyttet av internasjonal lovverk, i motsetning til hva debitorer er på nasjonalt nivå. Ved å
[210](#) anerkjenne gjeld som illegitim overfører man deler av ansvaret for gjeldskriser til kreditor.
[211](#) Dette kan bidra til å forebygge framtidige gjeldskriser ved å ansvarliggjøre kreditorer.
[212](#) Det er viktig å forhindre uansvarlig utlånspraksis, slik at utlån ikke fører til nye gjeldskriser eller
[213](#) illegitime gjeldsbyrder. Det trengs et bindende regelverk for ansvarlig utlån, som omfatter all
[214](#) utlånspraksis.
[215](#)

[216](#) Norges forrige gjeldsrevisjon av sine lån i 2013 konkluderte med at flere av Norges utlån ikke fulgte
[217](#) dagens retningslinjer for ansvarlig utlånspraksis, selv om de fulgte standardene da de ble gitt. Store
[218](#) deler av den illegitime gjelden stater har til Norge ble slettet som følge av gjeldsrevisjonen, men det er
[219](#) fortsatt noen lån som ikke har blitt anerkjent som illegitime under revisjonen.
[220](#)

[221](#) Changemaker mener at:

- [223](#) • Deler av gjelden lav- og mellominntektsland har er illegitim
- [224](#) • Kreditorer selv må ta konsekvensene av sin uansvarlige utlånspraksis. Changemaker støtter
[225](#) derfor betalingsnekt fra gjeldstyngede land på grunnlag av at gjelden er illegitim.
- [226](#) • All gjeld som er illegitim etter dagens standarder må slettes, og at Norge må jobbe for at
[227](#) andre kreditorland gjennomfører lignende gjeldsrevisjoner for å kartlegge og slette illegitim
[228](#) gjeld.
- [229](#) • UNCTADs retningslinjer for ansvarlig utlån og långiving må være minstestandarden for alle
[230](#) lands regelverk for utlån og långiving¹. Disse reglene også må gjelde for multilaterale
[231](#) utlånsinstitusjoner som Verdensbanken og IMF (Det Internasjonale Pengefondet).

- [233](#) [232](#) • Alle typer utlån legges under retningslinjer for ansvarlig utlån; tradisjonell långivning så vel som eksportkreditter og kjøp av statsobligasjoner.

[234](#)

[235](#) **3.3 Gjeldsletteordninger**

[236](#) Nye gjeldsletteordninger må på plass for å unngå nye gjeldskriser etter at Det Internasjonale
[237](#) Pengefondet (IMF) og Verdensbankens tidligere ordninger er avsluttet. I FN har lav- og
[238](#) mellominntektsland tidligere jobbet for å få på plass en gjeldslette mekanisme, mens rike land har
[239](#) arbeidet mot dette. Norge har ikke tatt stilling til en slik ordning og stemte avholdende til opprettelsen
[240](#) av en ny gjeldslette mekanisme både i 2014 og 2015.

[241](#)

[242](#) Changemaker mener at:

- [243](#) • Det må opprettes en internasjonal, åpen og uavhengig gjeldslette mekanisme som kan skape
[244](#) en rettferdig prosess der den skjeve maktbalansen mellom kreditor og debitor utjevnes.
- [245](#) • Norge må ta en aktiv og offensiv rolle i arbeidet for opprettelse av en ny
[246](#) gjeldslette mekanisme i FN. En slik prosess må se på hele gjelden til debitorlandet.
- [247](#) • Illegitim gjeld må slettes fullstendig og umiddelbart uten betingelser.
- [248](#) • Gjeldslette mekanismen må vurdere hvor mye gjeld som må slettes og hvordan den resterende
[249](#) gjelden kan betales tilbake uten å gå ut over for befolkningens grunnleggende rettigheter og
[250](#) behov og forhindre nye gjeldskriser

[251](#)

[252](#) **3.4 Gribbefond**

[253](#) Gribbefond er finansaktører som kjøper opp de fattigste og mest gjeldstyngede landenes gjeld, for så å
[254](#) saksøke landet og kreve hele det opprinnelige beløpet tilbakebetalt med renter. Land som Belgia og
[255](#) Storbritannia har innført lover som gjør det vanskeligere for gribbefond å kjøpe statsgjeld.

[256](#)

[257](#) Changemaker mener at:

- [258](#) • Norge bør innføre lover mot at gribbefond kan kjøpe statsgjeld i lav- og mellominntektsland.
- [259](#) • Det må opprettes et internasjonalt regelverk som hindrer gribbefondenes opptreden

[260](#)

[261](#) **3.5 Demokrati og åpenhet i internasjonale finansinstitusjoner**

[262](#) De fleste tunge aktører på det internasjonale markedet for långivere, som IMF, Verdensbanken og
[263](#) Parisklubben, er preget av mangel på demokrati. Her ser man en skjevfordeling av makt til rike land
[264](#) på bekostning av fattigere land. Verdensbanken og IMF fordeler makt basert på prinsippet om at de
[265](#) som bidrar med mest penger bestemmer. Verdensbanken og IMF har også lenge hatt en uskreven
[266](#) regel om at den ene av lederne skal velges av Europa, mens den andre skal velges av USA.

[267](#)

[268](#) Changemaker mener at:

- [269](#) • IMF og Verdensbanken må demokratiseres. Det bør være et krav at en styrebeslutning både
[270](#) trenger flertall av stemmevekten og flertall blant medlemslandene for å bli vedtatt, såkalt
[271](#) ”double majority”. Dessuten må man øke antallet representanter fra utviklingsland i styrene til
[272](#) finansinstitusjonene slik utviklingsland kan få mer påvirkningskraft innad.
- [273](#) • Det er viktig at IMF og Verdensbankens ledere velges basert på meritter og ikke på bakgrunn
[274](#) av rike lands preferanser.

[275](#)

[276](#) **3.6 Kondisjonaliteter**

[277](#) Ved utlån og gjeldslette stiller IMF og Verdensbanken såkalte kondisjonaliteter, krav, til
[278](#) debitorlandene. Disse innebærer ofte strukturelle og økonomiske betingelser, som innsyn i
[279](#) bruk av penger, men også politisk reform, som økonomisk liberalisering og tak på offentlige

[280](#) utgifter. Kondisjonaliteter til land som trenger lån fører til lite
[281](#) reell medbestemmelsesrett for
[282](#) debitorlandet.

[283](#)

[284](#) På tross av Verdensbankens fokus på fattigdomsbekjempelse og godt styresett, har flere
[285](#) rapporter vist at krav om privatisering av offentlige tjenester, liberalisering av
[286](#) handelsreguleringer og kutt i subsidier fortsatt forekommer. IMF har også gått ut over sin
[287](#) opprinnelige rolle ved å involvere seg betydelig mer i utformingen av utviklingspolitikk i
[288](#) debitorland.

[289](#)

[290](#) Changemaker mener at:

- [291](#) • IMF og Verdensbankens strenge betingelser og krav til lav- og mellominntektsland kan virke
[292](#) mot sin hensikt.
- [293](#) • Det må stilles krav til åpenhet og legitimitet i en låneprosess, j.fr. kapittel. 3.2
- [294](#) • IMF's rolle i lav- og mellominntektsland bør reduseres, og institusjonen bør konsentrere seg
[295](#) om sitt opprinnelige mandat med fokus på overvåking av medlemslands økonomiske
[296](#) situasjon og tilby kortsiktige lån for å stabilisere stater i fare for å bli rammet av økonomiske
[297](#) kriser.

[298](#)

[299](#) **3.7 Privatisering og gjeld**

[300](#) Donorer og finansinstitusjoner som IMF og Verdensbanken har de siste årene fremmet private aktører
[301](#) for å finansiere utviklingsprosjekter i lav- og mellominntektsland, særlig innen infrastruktur.

[302](#) Investeringer som innebærer offentlig-privat samarbeid (OPS) (på engelsk Public-Private
[303](#) Partnerships), der staten inngår et samarbeid med en privat aktør for å få utført en tjeneste når staten
[304](#) selv ikke har råd, kan bidra til økte gjeldsbyrder i lav- og mellominntektsland. Ettersom staten tar på
[305](#) seg risikoen vil de kunne ende opp med store utgifter dersom OPS-prosjekter feiler. I en OPS er stater
[306](#) heller ikke påkrevd å føre utgifter i forbindelse med OPS-prosjekter. Dermed kan gjeld i praksis
[307](#) skjules for befolkningen og bidra til gjeldskrise.

[308](#)

[309](#) Changemaker mener at:

- [310](#) • Utgifter fra OPS-prosjekter må føres på lands offisielle regnskap slik at gjeld ikke skjules.
- [311](#) • OPS ikke må brukes som en kondisjonalitet ved lån fra donorer og finansinstitusjoner og lav-
[312](#) og mellominntektsland må selv få velge om de vil bruke OPS.

[313](#)

[314](#) **3.8 Statsobligasjoner**

[315](#) En statsobligasjon er et verdipapir, som en stat selger når den trenger penger. Statsobligasjonen
[316](#) fungerer da i praksis som et lån. I motsetning til et vanlig lån får staten pengene fra statsobligasjonen
[317](#) rett inn i statskassa, uten betingelser. Statsobligasjoner utgjør mellom 20 og 25 prosent av
[318](#) Oljefondets investeringer og per 2014 eide fondet statsobligasjoner i 49 land. Disse investeringene er i
[319](#) motsetning til resten av Oljefondet ikke underlagt noen etiske retningslinjer, og begrenses kun til at
[320](#) Norge ikke skal investere i land som er underlagt internasjonale sanksjoner som Norge støtter opp
[321](#) under. Man har derfor ikke mulighet til å sikre seg mot at pengene går til illegitime formål. Dette er
[322](#) problematisk når Norge investerer i land som er involvert i krig, væpnede konflikter eller der
[323](#) myndighetene er ansvarlige for grove menneskerettighetsbrudd.

[324](#)

[325](#) Også i norske kommuner er det stor mangel på retningslinjer for investeringer i statsobligasjoner.
[326](#) Pensjonskasser eller fond kommunen sparer i kan investere i utenlandske statsobligasjoner, og norske
[327](#) kommuners sparepenger kan dermed ende opp i statskassen i illegitime regimer.

[328](#)[329](#) Changemaker mener at:

- [330](#) Oljefondet og norske kommuner skal opprette etiske retningslinjer for sine investeringer i [331](#) statsobligasjoner. UNCTADs retningslinjer for ansvarlig lovgiving bør være et minstekrav. [332](#)

[333](#) **4 Global helse**

[334](#)

[335](#) **4.1 Innledning**

[336](#) En grunnleggende årsak til at mange mennesker forblir fattige er helsesituasjonen deres.

[337](#) Helse er et primærbehov som ligger til grunn for å kunne leve et godt liv, men urettferdige [338](#) strukturer hindrer mennesker fra å få oppfylt retten til god helse. Globale helseutfordringer er [339](#) sammensatte, og det er derfor viktig å se helhetlig på helsesystemene i verden. En helhetlig [340](#) tilnærming til helsetjenester innebærer at man sikrer alle mennesker tilgang til medisiner, [341](#) helsetjenester og rent vann og tilfredsstillende sanitære forhold. I tillegg er det viktig å [342](#) anerkjenne at psykisk og fysisk helse må likestilles i en helhetlig tilnærming til global helse. [343](#)

[344](#)

[344](#) **4.2 Rettigheter**

[345](#) Artikkel 12 i FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK) sikrer alle [346](#) mennesker rett til høyest oppnåelige helsestandard. Denne har Norge signert¹, men Norge har ikke [347](#) signert tilleggsprotokollen som sikrer en klagemekanisme dersom rettighetene i ØSK-konvensjonen [348](#) blir brutt.

[349](#)

[350](#) Changemaker mener at:

- [351](#) Alle mennesker skal få oppfylt sin rett til høyest oppnåelig helsestandard uavhengig av kjønn, [352](#) alder, seksualitet, etnisitet, kultur, religion og funksjonsevne.
- [353](#) Norge må være bevisst sitt ansvar for å fremme menneskerettigheter, og gå foran som et [354](#) foregangsland ved å signere og ratifisere tilleggsprotokollen. [355](#)

[356](#)

[356](#) **4.2.1 Vann og sanitær**

[357](#) I 2010 ble retten til rent vann formelt anerkjent under ØSK-konvensjonen². Tilgang på rent vann og [358](#) gode sanitærforhold er helt essensielt for god helse og økonomisk utvikling³. Ifølge FN mangler ca [359](#) 844 millioner mennesker tilgang til rent vann, og 2,3 milliarder mennesker mangler tilgang til [360](#) tilfredsstillende sanitære forhold i 2015⁴. Flere millioner mennesker dør av vannbårne sykdommer, og [361](#) mange av disse er barn under fem år i lav- og mellominntektsland. Diareesykdommer og andre [362](#) vannbårne sykdommer kan reduseres ved hjelp av tilgang til rent vann, gode sanitærforhold og god [363](#) hygiene⁵

[364](#)

[365](#) Changemaker mener at:

- [366](#) Alle mennesker, uansett sosialt kjønn, skal ha lik tilgang til rent vann og trygge [367](#) sanitærforhold for å unngå infeksjoner og sykdom, overgrep og fare og ekskludering fra [368](#) arbeid og utdanning.
- [369](#) Vann ikke skal være en handelsvare.
- [370](#) Retten til vann vil styrkes gjennom ratifisering av tilleggsprotokollen i ØSK-konvensjonen. [371](#)

[372](#)

[372](#) **4.2.1.1 Privatisering av vann**

[373](#) WTO fremmer gjennom General Agreement on Trade in Services (GATS-avtalen) privatisering av [374](#) vann som en løsning for effektivisering av tilgangen til rent drikkevann for mennesker verden over.

[375](#) Dette gjør også Verdensbanken gjennom “Private Participation in Infrastructure” (PPI) og “Public-Private Infrastructure Advisory Facility” (PPIAF). Privatisering av offentlige tjenester har ofte vært stilt som en betingelse av aktører som International Monetary Fund (IMF) og Verdensbanken når de tilbyr lån og gjeldslette til lav- og mellominntektsland. I realiteten fører privatisering til at fattig befolkning i lav- og mellominntektsland mister tilgang til vann fordi utgiftene kan bli svært høye⁶. Privatisering av vann muliggjør at multinasjonale selskaper kan kjøpe bruksrett på vannressurser. Dette avskjærer lokalbefolkningen fra deres lokale drikkevannsressurser, og muliggjør rovdrift på grunnvannsressurser og forurensning av innsjøer og elver i lav- og mellominntektsland. Oljefondet eier aksjer for milliarder av kroner i selskaper som utnytter vannressurser i lav- og mellominntektsland.

[385](#)

[386](#) Changemaker mener at:

- [387](#) ● Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra selskaper som utnytter privatiserte vannressurser i lav- og mellominntektsland.

[389](#)

[390](#) **4.2.2 Seksuelle og reproduktive helserettigheter**

[391](#) Ivaretagelse av menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter (SRHR) er en forutsetning for utvikling og bekjempelse av fattigdom i verden og for kvinners og menns deltakelse og likeverd i samfunnet. Framgangen til bedre seksuell og reproduktiv helse trues av fattigdom, mangel på informasjon, humanitære kriser, og religiøse aktører som aktivt motarbeider seksuelle rettigheter.

[395](#)

[396](#) I lav- og mellominntektsland anslår man at svangerskap, fødsel og abort er den største dødsårsaken blant unge jenter mellom 15 og 19 år⁷. I følge tall fra WHO dør det hvert år 47 000 kvinner og jenter som følge av aborter under utrygge forhold og det er trolig store mørketall⁸. Abort er forbundet med skam, og mange steder er abort ulovlig og til og med straffbart. Et forbud mot abort gjør ikke at det blir utført færre aborter, men at flere utsettes for fare som følge av utrygge og usanitære forhold. Lovlige aborter vil redusere skader og dødsfall knyttet til abort.

[402](#)

[403](#) Et viktig tiltak for å forhindre utrygge aborter er muligheten for familieplanlegging.

[404](#) Familieplanlegging fører også til reduserte aborttall og begrenser antallet farlige aborter. Ifølge FNs befolkningsfond mangler 214 millioner kvinner og jenter i lav- og mellominntektsland tilgang til trygge og effektive prevensjonsmidler, selv om de ønsker det⁹. 30 prosent av mødredødeligheten i verden kunne vært forebygget hvis kvinner hadde universell tilgang til familieplanlegging.

[408](#) Komplikasjoner i forbindelse med graviditet og fødsel er hovedårsaken til dødsfall blant kvinner i fruktbar alder. Av materielle dødsfall, skjer 99 % i lav- og mellominntektsland¹⁰. De aller fleste av disse dødsfallene skjer fordi fattige kvinner mangler reell tilgang til kvalifisert helsepersonell, enten fordi tilbudet ikke finnes eller fordi kvinnene ikke har råd til å betale for tjenestene.

[412](#)

[413](#) Changemaker mener at:

- [414](#) ● Norge må fortsette å kjempe for menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter.
- [415](#) ● Norge må kjempe for at abort blir lovlig globalt. Det forventes at Norge fremmer slike tiltak i internasjonale fora.
- [417](#) ● Norge må jobbe for å sikre fokus og ressurser til innovative løsninger og helhetlige helsesystemer som kan forbedre mødre- og barnehelsen, og bidra til bærekraftsmålet om å redusere global svangerskapsrelatert dødelighet²⁰
- [420](#) ● Norge skal arbeide internasjonalt for at viktige tilbud som prevensjon, abort og seksualundervisning blir universelt.

[421](#)

- [422](#) • Ungdom bør prioriteres og gis styrket mulighet til å
[423](#) ivareta egen helse og til å bidra som aktive aktører i samfunnet.
[424](#) • Norge må være en politisk og økonomisk pådriver for å fremme grunnleggende
[425](#) helserettigheter
[426](#) • Kunnskap om seksuelle og reproduktive rettigheter gjennom seksualundervisning er viktig for
[427](#) å muliggjøre familieplanlegging.
[428](#)

[429](#) **4.3 Tilgang til medisiner**

[430](#) Nødvendige legemidler er medisiner som tilfredsstillende prioriterte helsebehov i en befolkning. Ifølge
[431](#) WHO mangler nesten to milliarder av verdens befolkning tilgang til nødvendige medisiner¹¹.
[432](#)

[433](#) Changemaker mener at:

- [434](#) • To viktige årsaker til at mennesker ikke har tilgang til nødvendige medisiner er at de er for
[435](#) dyre eller at de ikke finnes
[436](#)

[437](#) **4.3.1 Patenter**

[438](#) Høye medisinpriser opprettholdes blant annet av at mange legemidler er patenterte. Patenter sikrer
[439](#) produsentene enerett på produksjon av medikamenter i 20 år gjennom The Agreement on Trade-
[440](#) Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) i WTO¹². I patentperioden kan
[441](#) legemiddelselskaper sette den prisen de vil. Legemiddelselskapene kan utvide patentene ved små
[442](#) endringer av medisinen. Dette kalles *evergreening*. I TRIPS-avtalen finnes det en
[443](#) unntaksbestemmelse om tvangslisensiering dersom et land er i en krisesituasjon, men denne har vist
[444](#) seg å være vanskelig å benytte seg av. For mer informasjon om patenter og TRIPS-avtalen, se kapittel
[445](#) 5.5.
[446](#)

[447](#) Patentsystemet medfører også at medisinsk forskning hovedsakelig blir rettet mot et rikt marked, fordi
[448](#) systemet tillater at legemiddelselskapene setter høye priser. Det gjør at selskapene i mindre grad
[449](#) fokuserer på å utvikle medisiner mot sykdommer som i hovedsak rammer fattige mennesker. Disse
[450](#) sykdommene blir omtalt som neglisjerte sykdommer¹³.
[451](#)

[452](#) Antimikrobiell resistens mot både neglisjerte sykdommer og andre infeksjonssykdommer er et økende
[453](#) problem globalt, der sykdomsfremkallende mikrober blir resistente mot medisiner som tidligere har
[454](#) vært effektive. Dette fører til redusert mulighet for å forebygge og behandle infeksjonssykdommer, og
[455](#) at komplekse prosedyrer som kirurgi og cellegift kan bli livsfarlig¹⁴
[456](#)

[457](#) Changemaker mener at:

- [458](#) • Det er viktig å se på alternative finansieringsmodeller til dagens system, som både fungerer
[459](#) som insentiv til å forske på medisiner mot neglisjerte sykdommer og øker tilgangen til
[460](#) medisiner for alle.
[461](#) • Norge må arbeide aktivt for en reforhandling av TRIPS-avtalen som styrker
[462](#) unntaksbestemmelser som bidrar til å øke tilgangen på nødvendige medisiner.
[463](#)

[464](#) **4.3.2 Etisk lisensiering**

[465](#) Medisinsk forskning i Norge skjer hovedsakelig ved universiteter og andre institusjoner finansiert
[466](#) gjennom offentlige midler. Legemiddelselskaper kan kjøpe lisens på den patenterte forskningen, som
[467](#) ofte brukes videre til utvikling av medisiner. Det er derfor behov for et rammeverk som kan sikre at
[468](#) universitetene stiller krav til legemiddelselskaper om at lisenser kjøpt fra norske universiteter skal
[469](#) være tilgjengelige for generiske produksjon, noe som kan øke tilgangen til medisiner i lav- og

[470](#) mellominntektsland. Et felles rammeverk kan også sikre at
[471](#) skattefinansiert forskning brukes til å sikre fellesskapets interesser. For mer informasjon, se rapport
[472](#) om etisk lisensiering av medisinsk forskning¹⁵.

[473](#)

[474](#) Changemaker mener at:

- [475](#) Norske universiteter må få et rammeverk for salg av lisenser.

[476](#)

[477](#) **4.3.3 Investeringer og tilgang til medisiner**

[478](#) Oljefondet er i investert i noen av verdens største legemiddelselskaper. Flere av disse selskapene har
[479](#) vært gjenstand for kontrovers og protester fra sivilsamfunnet og blitt kritisert for å sette profitt over
[480](#) menneskers helse. En av Oljefondets største investeringer er legemiddelselskapet Novartis. I perioden
[481](#) 2006-2013 forsøkte Novartis å saksøke den indiske staten om spørsmål knyttet til patentrettigheter i et
[482](#) forsøk på å forhindre India i å produsere billigere kopimedisiner.

[483](#)

[484](#) Changemaker mener at:

- [485](#) Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra legemiddelselskap som setter profitt over
[486](#) menneskeliv og tilgang til medisin.
- [487](#) Etikkrådet i oljefondet må utarbeide klare etiske retningslinjer for investeringer i
[488](#) legemiddelselskap.

[489](#)

[490](#) **4.4 Smittsomme sykdommer**

[491](#) De siste årene har det skjedd stor fremgang i å bekjempe smittsomme sykdommer på verdensbasis.
[492](#) Økt tilgang til informasjon, medikamentell behandling og redusert stigma har ført til en stor nedgang i
[493](#) antall smittetilfeller. Likevel rammes fortsatt svært mange mennesker i lav- og mellominntektsland av
[494](#) livstruende infeksjonssykdommer, deriblant neglisjerte sykdommer. Ifølge tall fra Norad¹⁶ lever 1,4
[495](#) milliarder mennesker med neglisjerte tropiske sykdommer, og det er antagelig store mørketall.

[496](#)

[497](#) Changemaker mener at:

- [498](#) Viktige årsaker til at smitte oppstår er mangel på rent vann, dårlig hygiene og sanitærforhold.
- [499](#) Norge må jobbe aktivt for å oppnå FNs bærekraftsmål delmål 3.3 om å stoppe spredningen av
[500](#) AIDS, malaria, tuberkulose og neglisjerte tropiske sykdommer samt bekjempe hepatitt,
[501](#) vannbårne- og andre smittsomme sykdommer innen 2030.
- [502](#) Norske universiteter må styrke forskningen på medisiner og vaksiner mot neglisjerte tropiske
[503](#) sykdommer.

[504](#)

[505](#) **4.5 Psykisk helse**

[506](#) I følge WHO lever minst hvert tiende menneske i verden med en psykisk lidelse, og tre av fire
[507](#) mennesker som er i faresonen for å utvikle en psykisk lidelse bor i lav- og mellominntektsland¹⁷.
[508](#) World Economic Forum peker på at dårlig psykisk helse er en årsak til fattigdom og et stort hinder for
[509](#) økonomisk utvikling i mange land. Dårlig psykisk helse fører i tillegg til lavere livskvalitet, kortere
[510](#) levealder, økt rusmisbruk og flere fysiske helseplager. NORADs rapport om psykisk helse fra 2014
[511](#) peker blant annet på viktigheten av å integrere psykisk helse i et helhetlig helsearbeid¹⁸.

[512](#)

[513](#) Changemaker mener at:

- [514](#) Norge må sikre at psykisk helse integreres som en naturlig del av alt helsearbeid som Norge
[515](#) driver og støtter internasjonalt. Dette innebærer å bekjempe stigmatisering og å sikre
[516](#) informasjonsspredning, forebygging og tilgang til behandling. Norge har vært en aktiv
[517](#) bidragsyter til WHO's arbeid med psykisk helse.

- [518](#) • Norge bør jobbe aktivt for å følge opp WHO's

[519](#) handlingsplan for psykisk helse fra 2013¹⁹.

[520](#)

[521](#) **4.6 Kjønnbasert vold**

[522](#) Kjønnbasert vold rammer én av tre kvinner verden over. Konsekvenser av kjønnbasert vold har
[523](#) store innvirkninger på individers helse som mangel på utdanning, ekskludering fra arbeidslivet,
[524](#) seksuelt overførbare sykdommer, traumeproblematikk og psykiske problemer, og dette kan hindre
[525](#) utvikling i land som er hardt rammet av dette. I følge Verdensbanken har ni av ti land diskriminerende
[526](#) lovverk som begrenser kvinners deltagelse i samfunnet og innsnevrer deres rettigheter. I mange land
[527](#) mangler kvinner økonomiske rettigheter som hindrer dem i å tilegne seg arbeid og eiendom, som kan
[528](#) ha alvorlige konsekvenser for deres helse.

[529](#)

[530](#) FNs resolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet kom i år 2000, og siden har det kommet seks
[531](#) sikkerhetsresolusjoner om kjønnbasert vold. Flere av disse omhandler kvinners stilling i krig- og
[532](#) konfliktsituasjoner, og viktigheten av å begrense og kontrollere handel med og tilgang til våpen for å
[533](#) forebygge kjønnbasert vold. I Norge har implementering av 1325 resultert i tre handlingsplaner; den
[534](#) siste fra 2015-18. Dette er viktig arbeid som må opprettholdes. Likevel må Norges arbeid for
[535](#) kjønnbasert vold ha et bredere fokus og i større grad inkludere ulike strukturelle perspektiver.

[536](#)

[537](#) Changemaker mener at:

- [538](#) • Kvinneperspektivet må styrkes i utviklingspolitikken.
- [539](#) • Norge må fortsette å utarbeide handlingsplaner som følger opp sikkerhetsresolusjon 1325 og
[540](#) følgeresolusjonene. Disse må i tillegg til å inkludere fred og sikkerhet også omhandle
[541](#) kvinners mulighet til politisk deltagelse, økonomisk selvstendighet, menneskerettigheter,
[542](#) frihet fra vold og SRHR
- [543](#) • Norge skal jobbe internasjonalt for å få på plass kontrollmekanismer og straffeforfølge
[544](#) forbrytelser knyttet til kjønnbasert vold.
- [545](#) • Norge må gå gjennom hvilke tropper de støtter; dette gjelder også militære tropper som bidrar
[546](#) til FN-styrkene i land som er rammet av krig og konflikt.

[547](#)

[548](#) **5 Handel**

[549](#)

[550](#) **5.1 Innledning**

[551](#) Internasjonal handel kan være et av de mest effektive hjelpemidlene for lav- og
[552](#) mellominntektsland å jobbe seg ut av fattigdom. Slik det fungerer i dag er det globale
[553](#) handelssystemet urettferdig fordi høyinntektsland sitter med stor makt. Det skaper en skjev
[554](#) fordeling av verdens ressurser, hindrer utvikling og undertrykker verdens fattige.

[555](#) Changemaker mener at et rettferdig og utviklingsfremmende internasjonalt handelssystem må være
[556](#) underordnet FN-pakten og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og FNs konvensjon om
[557](#) økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. I arbeidet med å gjøre handel rettferdig er det nødvendig
[558](#) å ha en internasjonal organisasjon som regulerer handel på tvers av landegrensene. Dette arbeidet må
[559](#) være åpent og demokratisk for at rettferdighet, og ikke makt, skal definere handelspolitikken.

[560](#) Changemakers mål er derfor å skape et rettferdig handelssystem gjennom strukturelle endringer, der
[561](#) lav- og mellominntektslandenes interesser ivaretas.

[562](#)

[563](#)

5.2 Verdens handelsorganisasjon (WTO) – Multilaterale avtaler

[564](#) Et viktig mål for WTO-forhandlingene er å få til et rettferdig og regulert handelssystem som skal styrke økonomien til alle medlemslandene. Sammenlignet med andre internasjonale organisasjoner skiller WTO seg ut i måten organisasjonen er organisert på. Prinsippet om likhet preger maktbalansen og avtaleverket, ved at hvert medlemsland har vetorett, som i praksis vil si at alle land må være enige før en avtale vedtas.

[565](#)
[566](#)
[567](#)
[568](#)
[569](#)
[570](#) WTOs tvisteløsningsmekanisme (Dispute Settlement Body - DSB) sikrer at alle medlemslandene får avtalene opprettholdt, og dersom det skulle være uenighet mellom to eller flere parter vil det kunne [571](#) løses av domstolen. I enkelte tilfeller der avtaler blir brutt tillater DSB sanksjoner. [572](#)

[573](#)
[574](#) Changemaker mener at:

- [575](#) ● Norge må jobbe for at forhandlinger om handelsavtaler foregår multilateralt i åpne forum. [576](#) Dette er nødvendig for at ikke bilaterale avtaler skal bli brukt for å presse gjennom ytterligere liberaliseringskrav i WTO. [577](#)
- [578](#) ● All handel skal gjennomføres med etiske retningslinjer som tar hensyn til arbeidernes [579](#) rettigheter, arbeidsforhold, levelønn og miljø. En effektiv måte å sikre dette er gjennom en WTO-avtale. [580](#)
- [581](#) ● WTO må kontinuerlig jobbe for å skape rettferdige globale handelsregler, som støtter opp om [582](#) lav- og mellominntektslands interesser.
- [583](#) ● Norge må jobbe for at arbeidsplanen for Doha-runden setter utvikling som førsteprioritet. Det [584](#) må i større grad tas hensyn til lav- og mellominntektsland, ikke bare de minst utviklede [585](#) landene (MUL).
- [586](#) ● Norge må presse fram mer åpenhet rundt prosessene i WTO. Bruk av små, ekskluderende fora [587](#) for å få forrang i WTOs prosesser er negativt ettersom landene utenfor foraene ikke får sine [588](#) interesser hørt.
- [589](#) ● Lav- og mellominntektsland sine sanksjonsmuligheter må bli styrket.
- [590](#) ● Internasjonal handel må la utslippshensyn trumfe frihandelshensyn for å imøtekomme [591](#) klimakrisen [592](#)

[593](#) **5.2.1 Subsidier og markedsadgang**

[594](#) Produksjonsdrivende subsidier fører til et ressursbruk som ikke er bærekraftig, overproduksjon og [595](#) landran. Dette kombinert med eksportsubsidier og lave tollmurer har flere steder ført til dumping og [596](#) utkonkurrering av lokal industri og jordbruk i lav- og mellominntektsland. [597](#)

[598](#) Changemaker mener at:

- [599](#) ● Produksjonsdrivende subsidier må erstattes med virkemidler som fremmer bærekraftig [600](#) ressursbruk.
- [601](#) ● Lav- og mellominntektsland må få økt markedsadgang, også for landbruksvarer.
- [602](#) ● Subsidier som fører til dumping i lav- og mellominntektsland må forbys, herunder [603](#) eksportsubsidier. [604](#)

[605](#) **5.2.2 Fredsklausul i WTO**

[606](#) Det har vært uenighet i WTO angående subsidiering av egen matproduksjon for å sikre matsikkerhet. [607](#) På ministermøtet i 2013 ble det opprettet en fredsklausul som en midlertidig løsning. Den gjør at land [608](#) med matsikkerhetsprogrammer ikke kan bli straffet for subsidiering av egen matproduksjon. [609](#) Problemet er at land som ikke allerede hadde matsikkerhetsprogram da fredsklausulen trådte i kraft, [610](#) ikke får opprette slike program uten å kunne bli tatt inn for en tvisteløsning. [611](#)

[612](#) Changemaker mener at:

- [613](#) Matsuverenitet skal gjelde som prinsipp for alle land. Det vil si de skal ha rett til å [614](#) gjennomføre de tiltak som er nødvendige for å beskytte egen befolknings tilgang på mat . [615](#) Slike tiltak kan være toll og straffetoll på rike lands landbruksprodukter, eller [616](#) importsubsidiering av produkter fra lav- og mellominntektsland. [617](#)

[618](#) **5.3 Handel med industrivarer**

[619](#) Industrivarer utgjør nesten 90% av alle eksporterte varer i verden, og har stor betydning for [620](#) verdenshandelen. Historisk sett har de fleste landene i verden hatt høy beskyttelse av sin økonomi [621](#) mens de har bygget opp sin industri. Med NAMA (Nonagricultural market access)-avtalen, hvor [622](#) hovedmålet med forhandlingene er mest mulig liberalisering og reduksjon av tollsatser, kan lav- og [623](#) mellominntektsland miste denne muligheten. [624](#)

[625](#) Changemaker mener at:

- [626](#) Norges krav i NAMA forhandlingene om betydelige tollkutt i lav- og mellominntektsland er [627](#) uakseptabelt. Lav og mellominntektsland må få kunne bruke toll og andre økonomiske [628](#) virkemidler for å bygge egen levedyktig industri.
- [629](#) Ved utvikling av ny industri i lav- og mellominntektsland, må hensyn til liberalisert handel og [630](#) patentvern være underordnet hensyn til utvikling og klimavennlig industri. [631](#)

[632](#) **5.4 Handel med tjenester**

[633](#) Tilgang til rent vann, retten til utdanning og tilstedeværelse av et helsevesen er grunnleggende [634](#) menneskerettigheter, og skal aldri underordnes handelshensyn. [635](#)

[636](#) Changemaker mener at:

- [637](#) Land må ha rett til å regulere konkurransen i tjenestesektoren. Norske offensive [638](#) handelsinteresser må ikke gå på bekostning av lav- og mellominntektslands politiske [639](#) handlingsrom. [640](#)

[641](#) **5.4.1 General Agreement on Trade in Services (GATS)**

[642](#) GATS (General Agreements on Trade in Services) er avtalen om handel med tjenester i WTO. Hvis [643](#) man gjennom GATS åpner grensene for utenlandsk konkurranse, forplikter man seg til å holde de [644](#) åpne for all fremtid. Enkelte sider ved GATS fører til at lav- og mellominntektsland mister [645](#) muligheten til å bruke flere av de virkemidlene som rike land har brukt for å sikre utvikling i sine [646](#) samfunn. [647](#)

[648](#) Changemaker mener at:

- [649](#) Kravet om irreversibilitet må dempes, ved for eksempel å innføre en tidsbegrensning, slik at [650](#) makten over grunnleggende rettigheter og reguleringsmekanismer ikke blir fratatt folket og [651](#) fremtidige folkevalgte myndigheter. [652](#)

[653](#) **5.4.2 Trade in Services Agreement (TiSA)**

[654](#) Norge forhandler også om handel med tjenester under forhandlingene om Trade in Services [655](#) Agreement (TiSA). Disse forhandlingene er i stor grad preget av hemmelighet og demokratisk [656](#) underskudd. [657](#)

[658](#) Changemaker mener at:

- [660](#) [659](#) • Forhandlingene må åpnes for offentligheten, og ikke
[661](#) undergrave prinsippet om multilateralitet i WTO.
[662](#) • Lands framtidige politiske handlingsrom ikke må stå i fare på grunn av de såkalte “frys-” og
[663](#) “skralle-”klausulene. “Frys” gjør at graden av avregulering fryses til det nivået det er på idet
[664](#) avtalen trer i kraft. “Skralle” hindrer land i å redusere den internasjonale konkurransen på
[665](#) områder som avtalen dekker. Enhver stat må ha reell mulighet til å re-regulere og skjerme
[666](#) sektorer igjen på et senere tidspunkt ved behov, i tillegg til å avgjøre hvorvidt ulike sektorer
[667](#) skal være internasjonalt konkurranseutsatt.

[668](#) **5.5 Patenter**

[669](#) Teknologi og kunnskap er blant de viktigste byggeklossene i all utvikling. Nettopp derfor må arbeidet
[670](#) med intellektuelle eiendomsrettigheter handle om å lage et rammeverk som har til hensikt å øke
[671](#) tilgangen på kunnskap, og å sikre at den blir brukt. Teknologioverføring er en viktig faktor i kampen
[672](#) mot fattigdom. I dag er The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
[673](#) (TRIPS)-avtalen under WTO den viktigste enkeltavtalen i det internasjonale patentregimet. TRIPS-
[674](#) avtalen tillater nå tillater at selskaper kan ta patent på prosesser og bruksområder som har eksistert i
[675](#) mange tusen år, og som selskapet derfor ikke har oppfunnet selv.
[676](#)

[677](#) En TRIPS+-bestemmelse er patenter på planter og dyr. For bønder betyr dette at de risikerer at
[678](#) metoder og planter de har brukt gjennom mange generasjoner blir patentert. Dette kan føre til en stor
[679](#) økonomisk belastning ved at de må betale avgift på de patenterte plantene/metodene.
[680](#)

[681](#) Changemaker mener at:

- [682](#) • Det internasjonale patentregelverket må sikre teknologioverføring og utvikling i lav- og
[683](#) mellominntektsland. Grunnleggende menneskerettigheter må settes høyere enn
[684](#) patentrettigheter, og patenttiden gjøres kortere. Dette vil kunne være et kompromiss mellom
[685](#) selskapers muligheter til å tjene penger og fattige folks mulighet til å skaffe seg den patenterte
[686](#) kunnskapen.
- [687](#) • Det må sikres insentiver til forskning og utvikling, men det er ikke lav- og
[688](#) mellominntektslandene sitt ansvar å betale for dette. Changemaker mener derfor at avtalen
[689](#) ikke bør gjelde for de minst utviklede landene (MUL).
- [690](#) • TRIPS-avtalen kun skal kunne tillate å ta patenter på nye oppfinnelser.
- [691](#) • TRIPS-avtalen bør harmoniseres med konvensjonen om biologisk mangfold, slik at grupper
[692](#) som sitter på tradisjonell kunnskap sikres deler av overskuddet når denne kunnskapen
[693](#) benyttes kommersielt.
- [694](#) • Det må bli mye enklere for land å ta i bruk unntaksbestemmelsen om tvangslisens og
[695](#) parallellimport for lav- og mellominntektsland. TRIPS-avtalen må garantere at alle mennesker
[696](#) får tilgang på medisiner, og begrepet nasjonal krisesituasjon må også dekke behov for
[697](#) tilpasning til klimaendringer.
- [698](#) • Norge må utøve press for gjennomføringen av en evaluering og eventuell reforhandling av
[699](#) TRIPS-avtalen.
- [700](#) • TRIPS-avtalen bør inneholde en maksimumsstandard for beskyttelse av patenter i det enkelte
[701](#) land i stedet for en minimumsstandard.
- [702](#) • Norge ikke kan la sine bi- eller plurilaterale avtaler med lav- og mellominntektsland
[703](#) inneholde en strengere patentlovgivning enn TRIPS-avtalen.
- [704](#) • Det ikke skal gå an å ta patent på planter og dyr.
[705](#)

[706](#) **5.6 Bilaterale handelsavtaler**

[707](#) Changemaker mener at:

- [708](#) • Bilaterale frihandelsavtaler ofte favoriserer rike land på bekostning av utviklingsland. Derfor
- [709](#) skal Norge jobbe for å fremme multilaterale handelsavtaler, som ivaretar utviklingslands
- [710](#) interesser.
- [711](#) • Dersom Norge inngår bilaterale handelsavtaler, må de ta sterkt i betraktning lav- og
- [712](#) mellominntektslands interesser, og sørge for at deres politiske handlingsrom blir bevart.
- [713](#) • Norske myndigheter må foreta en konsekvensutredning og en bred høringsrunde i forbindelse
- [714](#) med enhver bilateral handelsavtale. I denne prosessen må også sivilsamfunnsgrupper fra
- [715](#) avtalepartnerens land ha tilgang.
- [716](#) • Det må bli et større fokus på arbeiderrettigheter i de bilaterale avtalene Norge eventuelt inngår
- [717](#) i framtiden. I multilaterale forum vil lav- og mellominntektslandene ha mulighet til å skape en
- [718](#) koalisjon for sine arbeideres interesser. I bilaterale avtaler derimot, stilles det så strenge krav
- [719](#) fra de rike landene som fører til at høyest mulig fortjeneste ofte går foran anstendige
- [720](#) arbeiderrettigheter.
- [721](#)

[722](#) **5.7 Merkeordninger for rettferdig handel**

[723](#) Det finnes sertifisering- og merkeordninger som merker varer som etisk og rettferdig produsert. Det

[724](#) stilles visse krav for å være en del av disse ordningene, f.eks anstendig lønn til arbeiderne og trygge

[725](#) arbeidsforhold. Det er viktig å se begrensningene i slike merkeordninger, og at de alene ikke kan

[726](#) forandre handelssystemet. Likevel kan disse ordningene bidra til bevisstgjøring og aktive valg hos

[727](#) forbrukere. Dette kan igjen påvirke konvensjonelle markedsaktører til å produsere mer etisk.

[728](#)

[729](#) Changemaker mener at:

- [730](#) • Sertifisering- og merkeordninger er et viktig handlingsalternativ som kan bidra til at fattige
- [731](#) arbeideres vilkår forbedres.

[733](#) **5.8 Bedrifters samfunnsansvar**

[734](#) Næringslivet har stor påvirkning på samfunn og miljøer de opererer i. Derfor er det nødvendig at

[735](#) bedrifter tar ansvar for å sikre gode sosiale og miljømessige vilkår.

[736](#)

[737](#) Changemaker mener at:

- [738](#) • Norske bedrifter i utlandet må utvise ansvarlighet og redelighet i det samfunnet en opererer i,
- [739](#) og sørge for at det også følges av resten av produksjonskjeden.
- [740](#) • Selskapene må gis et ansvar som går utover den rent økonomiske selvinteressen, og sørge for
- [741](#) at FNs menneskerettigheter, barnekonvensjonen, ILOs kjernekonvensjoner og nasjonal
- [742](#) lovgivning blir holdt. Dette må sikres i et juridisk bindende regelverk.
- [743](#) • Norge skal bidra konstruktivt i de pågående forhandlingene i FN for å sikre en internasjonal
- [744](#) juridisk bindende traktat som ansvarliggjør multinasjonale selskaper som bryter
- [745](#) menneskerettighetene.
- [746](#) • Norge skal stemme for en bindende traktat i FN, forbeholdt at avtalen inneholder tilsvarende
- [747](#) strenge krav som UNGPs (United Nation's Guiding Principles).
- [748](#) • Det må føres strengere kontroll ved bruk av underleverandører i utviklingsland som norske
- [749](#) selskap benytter. Bedrifter må utføre aktsomhetsvurdering som sikrer at underleverandører
- [750](#) ikke bryter med etiske retningslinjer.
- [751](#)

[752](#) **5.8.1 Arbeiderrettigheter**

[753](#) ILO (FNs internasjonale arbeidsorganisasjon) er unikt i FN-systemet da det bunner i

[754](#) trepartssamarbeidet. Representanter fra arbeidstakere og arbeidsgivere står på lik linje med

[756](#) ILO. Videre jobber organisasjonen med å fremme og iverksette internasjonale arbeidsstandarder og
[757](#) grunnleggende arbeidstakerrettigheter gjennom ILOs kjernekonvensjoner.
[758](#)

[759](#) Changemaker mener at:

- [760](#) • Treparsamarbeidet må styrkes ytterligere, med vekt på at norske myndigheter må være
[761](#) pådriver for økt fokus omkring dannelsen og tilretteleggelse av fagforeninger eller
[762](#) fagallianser på arbeidsplasser i lavinntektsland.
- [763](#) • Norske bedrifter er ansvarlige for at det utbetales minstelønn hos sine leverandører.
[764](#)

[765](#) **5.9 Investeringer i Lav- og Mellominntektsland**

[766](#) Det gjeldende internasjonale regelverket på investeringer, gjennom TRIMS, BITs og andre avtaler, er
[767](#) langt fra tilstrekkelig for å sikre gode investeringer, og kan også forhindre at investeringer kan gi
[768](#) positive ringvirkninger.

[769](#) Changemaker mener at:

- [771](#) • Det er viktigere å fokusere på gode rammeverk og reguleringer for utenlandske
[772](#) direkteinvesteringer (FDI) enn på hvor mye som investeres. Om en investering er god eller
[773](#) dårlig avhenger også av type investering og i hvilke sektorer det investeres i.
- [774](#) • Det bør utarbeides juridisk bindende internasjonale retningslinjer for investorplikter og
[775](#) bærekraftige investeringer.
[776](#)

[777](#) **5.10 Investeringsavtaler**

[778](#) En bilateral investeringsavtale er en avtale mellom to land, og gjelder investeringer foretatt av
[779](#) selskaper fra det ene landet i det andre landet. Hensikten er å gi rettigheter til selskaper slik at de blir
[780](#) mer villige til å investere. Tradisjonelt har slike avtaler blitt inngått for å sikre investeringer i land
[781](#) med ustabile regimer eller rettssystemer. Det er imidlertid usikkert om bilaterale investeringsavtaler
[782](#) bidrar til å sikre investeringer da empirisk forskning har gitt sprikende resultater. I dag gis selskapene
[783](#) rettigheter, mens vertslandet fratas reguleringsmekanismer. Investeringsavtalen i WTO (TRIMS) er
[784](#) det viktigste regelverket på den multilaterale fronten. Den forbyr land å stille handelsforstyrrende
[785](#) ytelseskrav til investorer, slik som krav om lokalt innhold. OECD prøvde å utvide rettigheter til
[786](#) investorer i forhandlinger om en ny multilateral avtale, MAI-avtalen. Denne klarte sivilsamfunn og
[787](#) lav- og mellominntektsland sammen å stanse, nettopp fordi den begrenset politisk handlingsrom og ga
[788](#) store rettigheter til multinasjonale selskaper. Likevel ser vi at de bilaterale investeringsavtalene (BITs)
[789](#) er nær identiske med MAI-avtalen.
[790](#)

[791](#) Changemaker mener at:

- [792](#) • Bilaterale forhandlinger bør ikke brukes til å presse gjennom avtaler som har blitt avvist i
[793](#) WTO. Norge bør derfor ikke inngå investeringsavtaler med lav- og mellominntektsland.
- [794](#) • Norge må jobbe aktivt for at lav- og mellominntektsland skal få anvende de nødvendige
[795](#) virkemidlene for å sikre eierskap til egne ressurser, både i forbindelse med multi- og bilaterale
[796](#) investeringsavtaler.
- [797](#) • Norge jobbe aktivt for å få på plass internasjonale retningslinjer for investorplikter, og Norge
[798](#) må konsekvensutrede BITs før de skal debatteres i Stortinget.
[799](#)

[800](#) **5.11 Oljefondets investeringer**

[801](#) Oljefondet er verdens største statlig eide fond. Hvordan dette investeres har konsekvenser for
[802](#) bærekraft og menneskeliv over hele verden. Oljefondet har som formål å tjene penger til fremtidige

[804](#) dag kommer Etikkrådet med råd til Norges Bank om observasjon eller utelukkelse av selskaper de
[805](#) mener ikke handler i overensstemmelse med bankens retningslinjer. Norges Bank har igjen vetorett på
[806](#) hvilke selskaper som Oljefondet skal trekke seg ut av.

[807](#)

[808](#) Changemaker mener at:

- [809](#) ● Profitt ikke skal veie tyngre enn de etiske forpliktelsene til oljefondet.
- [810](#) ● Siden Norges Bank har som mål å maksimere profitt fra fondet, og samtidig sitter med
[811](#) vetorett om utelukkelse, er det en fare for at hensyn til avkastning går foran etiske hensyn.
[812](#) Derfor er det viktig at Etikkrådet kan gjøre uavhengige vurderinger av de etiske
[813](#) forpliktelsene. På denne måten vil man kunne unngå potensielle interessekonflikter. Slik vil
[814](#) etikken få den plassen den skal ha.
- [815](#) ● Det er viktig at Norges Bank har en åpen og effektiv prosess i vurderingen av uttrekk av
[816](#) selskaper. For å sikre dette, og for å fange opp de bruddene som den etiske forvaltningen i dag
[817](#) ikke har kapasitet til å adressere, må det bevilges økte ressurser til det etiske arbeidet i
[818](#) Oljefondet. Dette kan komme i form av flere ansatte i Etikkrådet og i Etikkrådets sekretariat.
- [819](#) ● Det er viktig å sikre tilstrekkelig åpenhet rundt bankens rapporteringsmekanismer for
[820](#) ansvarlig forvaltningsvirksomhet. Økte ressurser til styrking av det ansvarlige
[821](#) eierskapsarbeidet hos Norges Bank Investment Management (NBIM) kan sikre dette.
- [822](#) ● Det er viktig at ny sentralbanklov, uansett hvilken selskapsstruktur og organisering av NBIM
[823](#) som velges, sikrer Etikkrådets uavhengige rolle
[824](#)

[824](#)

[825](#) **6 Kapitalflukt**

[826](#)

[827](#) **6.1 Innledning**

[828](#) Gjennom skatteparadis og metoder som kompliserte selskapsstrukturer, internprising og skjulte eiere,
[829](#) unndrar mange store multinasjonale selskaper enorme summer. Finansielt hemmelighold i
[830](#) skatteparadiser muliggjør ulovlig kapitalflukt. Skatteparadis er land eller områder som kjennetegnes
[831](#) ved at de tilbyr utenlandske aktører lav eller ingen skatt, i tillegg til anonymitet, og enkle og fleksible
[832](#) regler for registrering og oppretting av selskaper. Årlig forsvinner minst 500 mrd. dollar i tapte
[833](#) skatteinntekter globalt, på grunn av selskapers aggressive skatteplanlegging¹. Kapitalflukt fører til
[834](#) lavere skatteinntekter til staten. Dette er et stort hinder for utvikling og reduksjon av økonomisk
[835](#) ulikhet.

[836](#)

[837](#) **6.2 Land-for-land-rapportering**

[838](#) Changemaker har vært en viktig drivkraft for innføringen av land-for-land-rapportering (LLR) i
[839](#) Norge. Loven som trådte i kraft 1.1.2014 påla ikke norske selskaper å rapportere fra jurisdiksjoner
[840](#) med støttefunksjoner, noe som utelukket rapportering fra skatteparadis. 9. desember 2016 fastsatte
[841](#) regjeringen en ny forskrift om LLR til skattemyndighetene i Norge. Denne forskriften viste
[842](#) forbedringer, blant annet er flere rapporteringspliktige. Til tross for dette har den nye forskriften flere
[843](#) vesentlige mangler, for eksempel trenger ikke et selskap å rapportere hvis det har en årsinntekt på
[844](#) under 320 millioner kroner.

[845](#)

[846](#) Changemaker mener at:

- [847](#) ● Inntektsbegrensningen for å levere LLR bør bli vesentlig lavere.
- [848](#) ● LLR-kravene er for snevre. Flere bransjer bør bli rapporteringspliktige.
- [849](#) ● Alle rapporteringene bør bli offentlig tilgjengelig informasjon

[850](#)[851](#) **6.3 Informasjonsutvekslingsavtaler**

[852](#) Automatiske informasjonsutvekslingsavtaler skal sikre utveksling av kontoinformasjonen til
[853](#) selskaper og privatpersoner mellom skattemyndigheter. Utvekslingen går mellom landet kontoen
[854](#) befinner seg i og kontoinnehaverens hjemland. Norge er i dag med i flere av
[855](#) informasjonsutvekslingsavtalene, med OECDs AEOI-avtale (Automatic Exchange of Information)
[856](#) som den siste i rekken. Hovedproblemet er at mange utviklingsland står utenfor disse avtalene
[857](#) ettersom de ikke har kapasitet til å gjengjelde kravene om rapportering.

[858](#)
[859](#) Changemaker mener at:

- [860](#) ● Norge må være en pådriver for å senke terskelen for å få informasjon utlevert, og øke
[861](#) kvaliteten på informasjonen som blir delt automatisk mellom land.
- [862](#) ● Informasjon fra et selskaps land-for-land rapportering må deles automatisk med landene hvor
[863](#) selskapet har virksomhet, ettersom lav- og mellominntektsland ofte ikke har samme kapasitet
[864](#) til å følge opp skatterapportering fra selskaper i eget land.

[865](#)
[866](#) **6.4 Egentlig eierskap**

[867](#) Komplekse strukturer og mange lag med hemmelighold gjør det vanskelig å avdekke egentlig
[868](#) eierforhold i selskap. I de tilfeller hvor selskaper eies av stiftelser er det dette spesielt vanskelig. Høy
[869](#) grad av hemmelighold er svært utbredt i skatteparadiser, og utgjør et særlig problem. Det blir enklere
[870](#) å skjule kriminell aktivitet begått av selskaper, og vanskeligere å sanksjonere de som er skyldige.

[871](#)
[872](#) Changemaker mener at:

- [873](#) ● Regjeringen må følge opp Stortingets vedtak fra 2015 om å opprette et offentlig egentlig
[874](#) eierskapsregister.
- [875](#) ● Det er avgjørende at et slikt register inneholder alle reelle eiere som bestemmer over et
[876](#) selskap, at eierne blir registrert entydig og at registeret er offentlig tilgjengelig. Dette vil sikre
[877](#) innsyn i siste ledd i eierskapskjeden.

[878](#)
[879](#) **6.5 Bilaterale skatteavtaler**

[880](#) En bilateral skatteavtale skal forhindre dobbeltbeskatning av personer og selskaper. Norge har inngått
[881](#) bilaterale skatteavtaler med 43 lav- og mellominntektsland. Eurodad har kategorisert 7 av disse som
[882](#) svært skadelige for lav- og mellominntektsland, ettersom de fratrukker landene skattleggingsmuligheter
[883](#) innenfor noen områder. I dag inngår Norge skatteavtaler som følger både OECD og FNs
[884](#) modellkonvensjoner for skatteavtaler, men OECDs modellkonvensjon er lagt opp slik at
[885](#) skatterettighetene i hovedsak tilfaller hjemlandet til selskapene, noe som ofte er OECD-land. Det er
[886](#) derfor viktig at Norge bruker FNs modellkonvensjon når de utarbeider nye skatteavtaler med
[887](#) utviklingsland, hvor lav- og mellominntektsland i praksis får en større del av inntektene, og har vært
[888](#) deltagende i utformingen av modellkonvensjonen.

[889](#)
[890](#) Changemaker mener at:

- [891](#) ● OECDs BEPS-standard, samt andre reforhandlinger av skatteavtaler, må ta hensyn til lav- og
[892](#) mellominntektslands interesser og kapasitet slik at avtaler styrker, fremfor å forverre lav- og
[893](#) mellominntektslands evne til å skattlegge.
- [894](#) ● Norge må alltid bruke FN sin modellkonvensjon når nye bilaterale skatteavtaler med
[895](#) utviklingsland fremforhandles.
- [896](#) ● Norges 7 svært skadelige skatteavtaler må reforhandles etter FNs modellkonvensjon.

[897](#)

898 **6.6 Mellomstatlig gruppe på skatt i FN**

899 Ulovlig kapitalflukt er et tema som i løpet av de siste årene har blitt tatt opp i en rekke internasjonale
900 arenaer som OECD og G20. Dette er derimot arenaer som ikke er inkluderende for alle verdens land,
901 og arenaer hvor lav- og mellominntektsland, som er hardest rammet av ulovlig kapitalflukt, ikke er
902 representert. Både OECD og EUs forslag til tiltak mot kapitalflukt er et steg i riktig retning, men viser
903 nettopp at lav- og mellominntektslands interesser har blitt utelatt til fordel for rike land. Ulovlig
904 kapitalflukt er et globalt problem som trenger en global løsning, og derfor må alle land få muligheten
905 til å delta i å finne løsningene.

906
907 Changemaker mener at:

- 908 • Det bør opprettes en mellomstatlig gruppe i FN til å jobbe med skattespørsmål. En slik gruppe
909 må ha ressurser og politisk mandat til å innføre globale løsninger på problemet med ulovlig
910 kapitalflukt.

911 912 **6.7 Norfund og andre utviklingsfonds bruk av skatteparadis**

913 De siste årene har det skjedd en økning i antall utviklingsfond (Development Finance Institutions,
914 DFIs) for å finansiere utviklingsprosjekter. Det er vanskelig å gjennomføre investeringer direkte i
915 mange lav- og mellominntektsland, fordi finansielle institusjoner og skattesystemer ofte er svært
916 mangelfulle. Derfor bruker utviklingsfondene finansielle mellomledd for investeringene sine.
917 Mellomleddet vil som regel være et skatteparadis. Slikt legitimerer bruk av skatteparadis, og
918 undergraver den utviklingen som fondet skulle finansiere i utgangspunktet. Dette gjør også Norfund,
919 den norske statens utviklingsfond, som har flere investeringer gjennom f.eks. skatteparadiset
920 Mauritius. Dette undergraver Norfunds formål om å bidra til bærekraftig økonomi i lav- og
921 mellominntektsland.

922
923 Changemaker mener at:

- 924 • Norfund må finne gode alternativer til finansielle mellomledd i skatteparadis, og fase ut
925 bruken av skatteparadis.
- 926 • Norfund må være åpne om sin bruk av finansielle mellomledd.

927 928 **6.8 Revisjonsselskaper**

929 Revisjonsselskap hjelper organisasjoner, selskaper og privatpersoner med regnskap og revisjon. Dette
930 gir revisjonsselskapene et ansvar når det kommer frem at deres klienter benytter seg av
931 skatteparadiser, og det har kommet frem at spesielt de fire største revisjonsselskapene,
932 PricewaterhouseCoopers (PwC), Deloitte, KPMG og EY (tidligere Ernst & Young) aktivt har
933 promotert bruk av skatteparadis, og en del av arbeidet deres kan derfor omtales som
934 skatteplanlegging. Som spesialister på skatt, blir også ansatte i revisjonsselskap ofte brukt som
935 rådgivere til for myndighetene når det kommer til skattespørsmål. Her har man sett at de store
936 revisjonsselskapene benytter dette til å fremme egne og kunders særinteresser².

937
938 Changemaker mener at:

- 939 • Revisjonsselskapenes makt i finanssystemet må begrenses ved å sørge for at flere aktører blir
940 hørt i skattespørsmål.
- 941 • Det er nødvendig å innføre tiltak som hindrer skatteplanleggere (deriblant revisorer) i å bidra
942 til ulovlig kapitalflukt.
- 943 • Revisjonsregler må underlegges et nøytralt internasjonalt organ i FN, og ikke International
944 Accounting Standards Boards, som i stor grad er styrt av private selskaper som har stor
945 egeninteresse i utviklingen av revisjonsreglene.

[946](#)[947](#) **6.9 Enhetlig skattelegging**

[948](#) Dagens skattesystem er tilpasset en verden før globalisering. Det fører til mange hull i skattesystemet
[949](#) som multinasjonale selskaper kan benytte seg av. Derfor er det behov for at skattleggingen bli gjort
[950](#) mer enhetlig. Enhetlig skattelegging innebærer å se den totale inntekten i et multinasjonalt selskap,
[951](#) altså alt selskapet tjener i alle land det opererer i. Deretter benyttes en formel for å fordele hvor stor
[952](#) prosent av skattegrunnet som det skal skattes av i hvert enkelt av land der selskapet er til stede.
[953](#) Formelen tar hensyn til blant annet selskapets salg, kostnader av ansatte og eiendeler. Hvert enkelt
[954](#) land kan selv bestemme hvilket skattenivå de ønsker. EU kommisjonen vurderer en slik modell for
[955](#) unionen gjennom sitt Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB)-forslag.

[956](#)[957](#) Changemaker mener at:

- [958](#) • Norge bør innføre en enhetlig tilnærming til skattlegging av multinasjonale selskaper for å
[959](#) fjerne den skattemessige fordelene av å forskyve profitt til skatteparadis og bort fra landet der
[960](#) verdiene blir skapt.
- [961](#) • Det er viktig at lav- og mellominntektsland tas spesielt hensyn til i utarbeidelsen av et
[962](#) enhetlig system, slik at de får en rettferdig del av skatten de har krav på
[963](#)

[964](#) **6.10 Oljefondet og investeringer i skatteparadis**

[965](#) 20 prosent av Oljefondets portefølje investeres via skatteparadis, både direkte gjennom Oljefondets
[966](#) egne datterselskaper i skatteparadis som Delaware og Luxembourg, og indirekte via investeringer i
[967](#) selskaper som bruker skatteparadis. Dette er problematisk ettersom Oljefondets investeringer gjennom
[968](#) skatteparadis er med på å legitimere bruken av skatteparadis.

[969](#)[970](#) Changemaker mener at:

- [971](#) • Det er uakseptabelt at Oljefondet tjener penger på, benytter seg av og oppretter
[972](#) datterselskaper i skatteparadis. Bruken av skatteparadis bør opphøre og selskapene som er
[973](#) opprettet i skatteparadis bør legges ned.
- [974](#) • Oljefondets forventningsdokumentet på skatt og åpenhet bør danne grunnlag for nye
[975](#) uttrekningskriterier for etikkrådet.
[976](#)

[977](#) **7 Klima og miljø**[978](#)[979](#) **7.1 Innledning**

[980](#) Klimaendringene er en av de største utfordringene verden står overfor i dag. Menneskers utslipp fører
[981](#) til unaturlig store mengder drivhusgasser i atmosfæren, noe som er primærårsaken til at klimaet
[982](#) endrer seg. Klimarettferdighet går på ulike lands kapasitet til å håndtere endringene, samt ulike
[983](#) lands samlede utslipp. Rike land som Norge står for to tredeler av klimagassutslippene, og har dermed
[984](#) brukt den største andelen av klodens 'klimabudsjett'. Det er dermed ikke bare et felles ansvar, men et
[985](#) differensiert ansvar slik det er nedfelt i FN's klimakonvensjon fra 1992¹.

[986](#)

[987](#) Klimaendringene og miljøendringer har også en gjensidig påvirkning og må derfor ses i sammenheng,
[988](#) spesielt i den etablerte enigheten av hvordan mennesker rammes ulikt. På grunn av skjeve sosiale
[989](#) strukturer globalt, rammes allerede vanskeligstilte befolkninger hardere enn privilegerte. Manglende
[990](#) sikkerhetsnett, bosettelse i områder utsatt for klima- og miljøendringer, og en direkte avhengighet til
[991](#) lokale naturressurser, er noe som preger slike forhold². Dermed er dette en sentral utfordring knyttet
[992](#) til klimarettferdighet, hvor Norge har et betydelig ansvar i den globale klimautfordringen.

[993](#)[994](#) **7.2 Internasjonal klimapolitikk**[995](#)[996](#) **7.2.1 Paris-avtalen**[997](#)[998](#)[999](#)[1000](#)[1001](#)[1002](#)[1003](#)[1004](#)[1005](#)[1006](#)[1007](#)[1008](#)[1009](#)[1010](#)[1011](#)[1012](#)[1013](#)[1014](#)[1015](#)[1016](#)[1017](#)[1018](#)[1019](#)[1020](#)[1021](#)[1022](#)[1023](#)[1024](#)[1025](#)[1026](#)[1027](#)[1028](#)[1029](#)[1030](#)[1031](#)[1032](#)[1033](#)[1034](#)[1035](#)[1036](#)[1037](#)[1038](#)[1039](#)[1040](#)

I 2015 fikk verden en global klimaavtale med mål om å begrense global temperaturøkning til godt under 2 grader, og strebe etter 1.5 grader sammenlignet med førindustriell tid. Verden må altså være enda mer ambisiøs angående utslippskutt enn hva tidligere beregninger tilsier. Avtalen bygger på felles, men differensiert ansvar og kapasitet i lys av ulike nasjonale forutsetninger. Dermed anerkjenner avtalen klimarettferdighet.

Klimarettferdighet oppnås ved at utviklede land bidrar med finansiering, teknologi og kapasitetsbygging for tilpasning, utslippsreduksjoner, og tap og skade. Parisavtalen inneholder en ordning for, og dermed også en anerkjennelse av, temaet tap og skade. Dette gir lav- og mellominntektsland rett til hjelp med å takle alvorlig klimaskade gjennom å sette opp beredskapssystemer, risikohåndtering og håndtere storskala endringer, som for eksempel havnivåstigning. Denne bestemmelsen åpner derimot ikke for at land kan holde hverandre ansvarlige eller søke erstatning. Klimafinansieringen skal komme i tillegg til allerede eksisterende bistand, oppskaleres over tid, og være balansert mellom utslippsreduksjoner og tilpasning. Rike land skal fra 2025 trappe opp 2020-nivået for klimafinansiering gjennom et nytt, kollektivt mål.

Parisavtalen fungerer som et rammeverk for videre arbeid med klimaproblemet hvor hvert land må melde inn sine nasjonale klimamål (NDC). NDCs skal revideres og burde oppjusteres hvert femte år. Norge lover i dag gjennom sin NDC 40% utslippskutt basert på 1990-nivå innen 2030, samt klimanøytralitet innen 2050. Verdens samlede NDCs når i dag ikke togradersmålet og et høyere ambisjonsnivå er nødvendig. Gjennom Parisavtalen viderefører man også arbeidet med REDD+ som skal bidra til å redusere utslipp ved å stoppe avskoging og øke skogplanting. Da de største skogområdene finnes i utviklingsland, er det her dette arbeidet i hovedsak foregår. Videre skaper Parisavtalen et nytt regime for kvotehandel gjennom etableringen av en markeds mekanisme. Denne er fremdeles under utarbeiding og man vet enda ikke omfanget av denne og muligheten til å bruke kvoter for å kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt.

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide for at utviklede land tar sitt ansvar overfor hardt rammede land gjennom arbeidet med tap og skade, og å gi dette arbeidet større plass under forhandlingene.
- Utviklingen til lav- og mellominntektsland burde være bærekraftig og basert på fornybare energikilder. Dette må rike land bidra til å tilrettelegge for gjennom investeringer, klimafinansiering, teknologi og kapasitetsbygging.
- Norge må ta sin del av ansvaret ved å bevilge minst 1% av bruttonasjonalinntekten per år til klimafinansiering. Dette må komme i tillegg til tradisjonell bistand for å unngå dobbelttelling. Det er viktig at midlene ikke kommer som lån for å unngå nye gjeldsbyrder.
- Det burde arbeides for at balansen mellom finansiering til tilpasning og utslippsreduksjon blir 50/50. For å generere nok penger trengs det finansiering fra et bredt spekter av kilder.
- Nye forpliktelser om klimafinansiering må meldes inn på lik linje med NDCs om tilpasning og utslippskutt
- Norges NDC er ikke tilstrekkelig og må oppjusteres til et mål hvor Norge er karbonnegativ i 2030, der mesteparten av kuttene skjer hjemme.
- Norge og andre høy- og mellominntektsland må ikke kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt gjennom et internasjonalt kvotemarked.

[1041](#)

- Norge må gå inn for at REDD+ ikke blir en del av et

[1042](#) internasjonalt kvotemarked. .[1043](#)[1044](#) **7.2.2 Norge og EU**

[1045](#) Norge blir stadig mer tilknyttet EUs klimaregime. Dette innebærer at Norge må følge EUs klimamål i
[1046](#) sektorer både i og utenfor kvotemarkedet. Norge må dermed kutte 40% av utslippene i kvotepliktig og
[1047](#) ikke-kvotepliktig sektor fra 2005-nivåene. Samarbeidet med EU pålegger Norge ytterligere krav fra
[1048](#) nasjonale mål, men så langt foreligger det ingen sanksjonsmulighet eller håndhevelse fra EUs side.
[1049](#) Dette vil trolig komme på plass i årene fremover, men det er uvisst hvor 'EØS-relevant' dette vil bli. I
[1050](#) tillegg viser tall fra PwC at disse forpliktelsene på langt nær er tilstrekkelig nok for norsk
[1051](#) sammenheng på veien mot 2030³ .

[1052](#)

[1053](#) Selv om samarbeidet promoterer utslippskutt, gir den også samtidig stor fleksibilitet til å kjøpe seg fri
[1054](#) fra nasjonale utslippskutt, både i og utenfor kvotesystemet. Disse mulighetene omtales ofte som
[1055](#) smutthull, noe som gjør en nasjon i stand til å redusere utslipp utenfor landegrensene. Dette kan best
[1056](#) forstås som juks hvor eksempler som karbonlagring i skogsområder og overførsel av utslipps-
[1057](#) overskudd inkluderes som nasjonale utslippskutt⁴. Dette vil skape et gap mellom reell og rapportert
[1058](#) utslippsreduksjon, noe som undergraver de internasjonale forpliktelsene Norge har vedtatt.

[1059](#)[1060](#) Changemaker mener at:

- [1061](#) Norge bør følge Sveriges eksempel ved å tolke forpliktelser fra EU som et gulv i målet om
[1062](#) utslippskutt, da ambisjonsnivået fra EU ikke er tilstrekkelig høyt nok for Norges
[1063](#) vedkommende.
- [1064](#) Norge må gå i front for å redusere bruken av smutthull. Dette kan gjøres ved blant annet å
[1065](#) kjøpe kvoter uten å benytte seg av de.
- [1066](#) Bruken av kvotehandel må ikke medregnes i det nasjonale utslippskuttet. CO²-kostnaden i
[1067](#) det europeiske markedet må ytterligere økes for å reflektere den reelle klimabelastningen av
[1068](#) CO²-utslippene, samt ytterligere slette overskuddskvoter.

[1069](#)[1070](#) **7.2.3 Klima- og miljøflyktninger**

[1071](#) Endringer i klima- og miljø er allerede en grunn til at mennesker er på flukt. I følge Internal
[1072](#) Displacement Monitoring Centre (IDMC) var det i 2016 25,3 millioner mennesker internt fordrevet på
[1073](#) grunn av værrelaterte katastrofer⁵. Hyppigheten av værrelaterte katastrofer øker i samsvar med
[1074](#) klimaendringene, og et økende antall mennesker vil bli fordrevet.

[1075](#)

[1076](#) Mennesker flykter på grunn av varierende og ofte sammensatte årsaker. Tallene fra IDMC omhandler
[1077](#) bare ekstremvær, som storm og flom, men senteret antar at folk i økende grad flykter på grunn av
[1078](#) tregere og mer permanente klima- og miljøendringer. Disse endringene inkluderer hendelser som
[1079](#) tørke, ekstremt regnfall, stigende havnivå og de varierte konsekvensene dette medfører. De som må
[1080](#) flykte er ofte mennesker som lever av naturressurser og bor i utsatte områder. De fleste ender opp som
[1081](#) internt fordrevne, mens andre må krysse landegrenser uten beskyttelse under internasjonale avtaler.

[1082](#)

[1083](#) Mennesker som drives på flukt av klimaendringene er ikke inkludert i flyktningkonvensjonen.
[1084](#) Ettersom de ikke blir forfulgt, har de ikke flyktningstatus. Klimafordrevne er i svært ulike situasjoner,
[1085](#) hvor noen må flykte raskt, mens andre kan planlegge i større grad. Begrepet flyktning er derfor ikke
[1086](#) dekkende for de ulike situasjonene.

[1087](#)

[1089](#) [1090](#) [1091](#) [1092](#) [1093](#) [1094](#) [1088](#) Det finnes ikke én enkel løsning for mennesker som drives på flukt. Klimaendringer rammer ulikt på ulike områder, og behovene vil derfor variere avhengig av de lokale utfordringene. Mye kan gjøres regionalt da de fleste flykter internt; det er derfor viktig at stater tar ansvar. Frem til nå står disse menneskene uten økonomisk og sosial hjelp i situasjoner hvor hjemmene deres er ubeboelige. Behovet for løsninger på problemet er pressende for å redusere en allerede sterkt belastende overgang, og det internasjonale samfunnet må innse behovet for avtaler.

[1095](#) Changemaker mener at:

- [1096](#) ● Norge må arbeide aktivt for internasjonal anerkjennelse av klimafordrevne.
- [1097](#) ● Klimafordrevne må få beskyttelse gjennom internasjonale og regionale avtaler. Disse avtalene må gi muligheter, trygghet og rettigheter for mennesker som må flykte på grunn av klima- og miljøendringer.
- [1098](#) ● Flukt på grunn av klima- og miljøendringer må forhindres i størst mulig grad, gjennom styrking av lokal infrastruktur, nasjonale og internasjonale tiltak og miljømessig tilpasning.
- [1099](#) ● Frivillig migrasjon kan brukes som en tilpasningsstrategi til klimaendringene.
- [1100](#) ● Norge må gi økt finansiering og ressurser i form av klimafinansiering og bistand for å hjelpe klimafordrevne, og for å forebygge tap og skade

[1106](#) **7.3 Petroleumsindustrien**

[1107](#) Som en storeksportør av olje og gass har Norge et betydelig ansvar for de globale klimaendringene. [1108](#) Dersom vi skal nå togradersmålet, må det meste av verdens kartlagte fossile ressurser bli liggende i [1109](#) bakken. Norge har bundet seg til Parisavtalen og togradersmålet. For at Norge skal nå sine nasjonale [1110](#) mål, er det viktig at de fossile ressursene på norsk sokkel får bli liggende.

[1111](#) Høy aktivitet i oljenæringen hindrer bærekraftige bransjer i å vokse, samtidig som den norske stat [1112](#) bærer den økonomiske risikoen for oljeselskapenes stadige vekst. I tillegg innebærer en langsiktig [1113](#) satsing på petroleumsindustri at man i praksis satser på at klimaarbeidet mislykkes. I oljebransjen er [1114](#) avskrivningsperioden på skatten vesentlig kortere (6 år) enn i andre bransjer. Ordningen betyr at [1115](#) oljeselskapene får tilbakeført midler hurtigere enn andre ikke-oljeselskaper. Etter flere år med redusert [1116](#) leteaktivitet etter olje og gass, innførte Stortinget i 2004 en ordning som gjorde at selskaper uten [1117](#) skattbar inntekt kunne få tilbakebetalt kostnadene forbundet med letevirksomhet. I praksis betyr dette [1118](#) at 78 prosent av letekostnadene blir betalt av staten. Å endre betingelsene for petroleumsbransjen vil [1119](#) bidra til lavere aktivitet og frigjøring av statlige midler til bedre formål [1120](#)

[1121](#) [1122](#) Changemaker mener at:

- [1123](#) ● Norge ikke skal åpne nye områder for olje- og gassvirksomhet.
- [1124](#) ● Den eksisterende olje- og gassvirksomheten må trappes ned.
- [1125](#) ● Norge bør avvikle de økonomiske støtteordningene til oljeindustrien .

[1126](#) [1127](#) **7.4 Fornybar energi og teknologi**

[1128](#) I arbeidet med å redusere nasjonale utslipp og gjennomføre den grønne omstillingen, må utvikling av [1129](#) fornybar energi og miljøteknologi prioriteres høyt. Med miljøteknologi menes det teknologier som [1130](#) direkte eller indirekte forbedrer miljøet. Det dreier seg både om teknologier som begrenser [1131](#) forurensing ved hjelp av rensing, mer miljøvennlige produkter og produksjonsprosesser, mer effektiv [1132](#) ressurshåndtering og teknologiske systemer som reduserer miljøpåvirkningen. [1133](#)

[1134](#) For 40 år siden ble Statoil, som et statlig selskap, opprettet for å bygge opp en nasjonal oljeindustri. [1135](#) Vi ser i dag behovet for det samme innen grønn industri og teknologi. En industriell aktør med

[1137](#) [1138](#) [1139](#) [1140](#) [1141](#) [1142](#) [1143](#) [1144](#) [1145](#) [1146](#) [1147](#) [1148](#) [1149](#) [1150](#) [1151](#) [1152](#) [1153](#) [1154](#) [1155](#) [1156](#) [1157](#) [1158](#) [1159](#) [1160](#) [1161](#) [1162](#) [1163](#) [1164](#) [1165](#) [1166](#) [1167](#) [1168](#) [1169](#) [1170](#) [1171](#) [1172](#) [1173](#) [1174](#) [1175](#) [1176](#) [1177](#) [1178](#) [1179](#) [1180](#) [1181](#) [1182](#) [1183](#)

[1136](#) finansielle muskler vil kunne gi den tyngden i markedet som fornybar teknologi og energiutviklingen i Norge trenger, ved å bære høye investeringskostnader i en oppstartsfasen for nye prosjekter. Dette kan bli et nytt statlig industrieventyr for norsk næringsliv, og en satsning på klima som viser retningen for Norges fremtidige utvikling.

Samtidig må det erkjennes at det i mange tilfeller allerede eksisterer tradisjonell teknologi for tilpasning og vern av naturressurser i mange lokalsamfunn. Slik teknologi er billigere og kan fungere bedre under lokale forhold enn moderne teknologi.

Det er viktig at myndighetene i lav- og mellominntektsland får kunnskap om fornybar energi og miljøteknologi, og at de får hjelp til oppstart og omlegging gjennom finansiering og kapasitetsbygging. Statens pensjonsfond utland har et enormt potensiale til å investere i unotert infrastruktur, som vil hjelpe lav- og mellominntektsland med omleggingen til fornybar energi. Fondets størrelse og langsiktighet tilsier at det er godt egnet for investeringer som kan bidra til klimavennlige prosjekter. Det ventes at fornybar energiproduksjon vil øke kraftig i tiden fremover, og at myndigheter i stadig flere land fastsetter mål om hvor stor andel av samlet energiproduksjon skal være fornybar energi.

Changemaker mener at:

- Norge må satse sterkt på fornybar energi og miljøteknologi, blant annet ved å opprette et statlig selskap for fornybar energi.
- Norge må bidra til kapasitetsbygging og kunnskapsoverføring for å bistå lav- og mellominntektsland i å takle klimaendringene og i overgangen til fornybar energi.
- Norge må finansiere tiltak som begrenser utslipp i lav- og mellominntektsland, men slike tiltak må ikke komme i stedet for tiltak vi gjør for å redusere utslipp på hjemmebane.
- Statens pensjonsfond utland må investere i unotert infrastruktur

7.5 Klima og jus

Høsten 2016 gikk klima- og miljøorganisasjonene Greenpeace og Natur og Ungdom til sak mot den norske stat for å hindre oljeboring i Arktis. Dette søksmålet er en del av en global trend der interesseorganisasjoner og privatpersoner går til søksmål for å stoppe miljøskadende og klimaforverrende tiltak. Å bruke rettssystemet på denne måten er viktig da Paris-avtalen er uten muligheter for sanksjonering, og statene ikke står ansvarlig overfor hverandre. Dersom de gjennomfører skadende tiltak, vil statene likevel alltid stå ansvarlig overfor sine egne borgere.

Changemaker mener at:

- Rettssystemet i ulike land bør brukes som et virkemiddel for å hindre tiltak som kan være skadende for klima og miljø i de tilfeller det passer seg. Slike muligheter bør også brukes til å sette fokus på klimarettferdighet.

[1175](#)
[1176](#)
[1177](#)
[1178](#)
[1179](#)
[1180](#)

8 Kildeliste:

8.1 Innledning

[1184](#)[1185](#)**8.2 Fred**

[1186](#)
[1187](#)
[1188](#)
[1189](#)
[1190](#)
[1191](#)
[1192](#)
[1193](#)
[1194](#)
[1195](#)
[1196](#)
[1197](#)
[1198](#)
[1199](#)
[1200](#)
[1201](#)
[1202](#)
[1203](#)
[1204](#)
[1205](#)
[1206](#)
[1207](#)
[1208](#)
[1209](#)
[1210](#)
[1211](#)
[1212](#)
[1213](#)
[1214](#)
[1215](#)
[1216](#)
[1217](#)
[1218](#)
[1219](#)
[1220](#)
[1221](#)
[1222](#)
[1223](#)
[1224](#)
[1225](#)
[1226](#)
[1227](#)
[1228](#)
[1229](#)
[1230](#)
[1231](#)
[1232](#)
[1233](#)
[1234](#)
[1235](#)
[1236](#)
[1237](#)

¹ Øyvind Sivertstøl (for SSB), “Økt eksport av våpen i 2017”, 22.01.2018:

<http://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/okt-eksport-av-vapen-i-2017>

² Lovdata, “Forskrift om eksport av forsvarsmateriell, flerbruksvarer, teknologi og tjenester”, 19.06.2013:

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2013-06-19-718>

³ Utenriksdepartementet, “Retningslinjer for Utenriksdepartementets behandling av søknader om eksport av forsvarsmateriell, samt teknologi og tjenester for militære formål av 28. februar 1992”, 28.11.2014

<https://www.regjeringen.no/contentassets/36cdd12837534979a50e6556baa523d7/utenriksdepartementets-retningslinjer28112014.pdf>

8.3 Gjeld

¹ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), principles on promoting responsible Sovereign lending

and borrowing, 2012: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gdsddf2012misc1_en.pdf

8.4 Global Helse

¹FN-sambandet, “Konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter”,

05.01.2018: <http://www.fn.no/FN-informasjon/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-oekonomiske-sosiale-og-kulturelle-rettigheter>, nedlastet 21.01.2018

² United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), “The human right to water and sanitation”, 2010:

http://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml,

³ United Nations Economic and Social Council (UNESCO), “Progress towards the Sustainable Development Goals: Report of the Secretary-General“, publisert 10.05.17:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2017/66&Lang=E

⁴ World Health Organization (WHO) & the United Nations Children’s Fund (UNICEF): “Progress on drinking water, sanitation and hygiene: 2017”, 2017:

<http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/258617/1/9789241512893-eng.pdf?ua=1>

⁵ World Health Organization (WHO), “Diarrhoeal disease: Fact sheet”, publisert mai 2017:

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs330/en/> , nedlastet 25.2.18

⁶ Shannyn Snyder (The Water Project), “Water and Privatization”: https://thewaterproject.org/water-scarcity/water_scarcity_and_privitization

⁷ Norad, “Seksuell og reprodutiv helse og rettigheter”, 23.02.2018:

<https://www.norad.no/tema/helse/seksuell-og-reprodutiv-helse/tenaringsgraviditet/>

⁸ Leger uten Grenser, “Utrygg abort dreper seks kvinner i timen (Glemte kriser 2015)”:

<http://legerutengrenser.no/nyheter/utrygg-abort-dreper-seks-kvinner-i-timen>

⁹ United Nations Population Fund (UNFPA), “Family planning” <http://www.unfpa.org/family-planning>

¹⁰ World Health Organization (WHO), “Maternal mortality: Key facts”, 28.02.2018:

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs348/en/>

[1238](#)[1239](#)¹¹ World Health Organization (WHO), “Ten years in public health

[1240](#) 2007–2017: Access to medicines: - Making market forces serve the poor”, 2017:
[1241](#) <http://www.who.int/publications/10-year-review/chapter-medicines.pdf?ua=1>

[1242](#)
[1243](#) ¹² World trade organization (WTO), “Intellectual property: protection and enforcement: Patents”,
[1244](#) https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm

[1245](#)
[1246](#) ¹³ AIDSFree, “ART as an HIV Prevention Strategy”, 2015:
[1247](#) <https://aidsfree.usaid.gov/resources/pkb/biomedical/art-hiv-prevention-strategy>

[1248](#)
[1249](#) ¹⁴ World Health Organization (WHO), “Global Action Plan on Antimicrobial Resistance”, 2015:
[1250](#) http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/193736/1/9789241509763_eng.pdf?ua=1

[1251](#)
[1252](#) ¹⁵ Erlend Langørgen (for Changemaker Norge), “Etisk lisensiering av medisinsk forskning”, 2016
[1253](#) <https://changemaker.no/uploads/files/Etisk-lisensiering-rapport.pdf>

[1254](#)
[1255](#) 16: Norad, “Neglisjerte tropesykdommer”, 16.02.2015:
[1256](#) <https://www.norad.no/tema/helse/sykdommer/neglisjerte-tropesykdommer/>

[1257](#)
[1258](#) ¹⁷ Seth Mnookin, World Bank Group and World Health Organization, “Out of the Shaddows: Making
[1259](#) Mental Health a Global Development Priority”, 2016
[1260](#) http://www.who.int/mental_health/advocacy/wb_background_paper.pdf<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs348/en/>

[1261](#)
[1262](#)
[1263](#) ¹⁸ Norad, “Globale helseutfordringer - Psykisk helse som global utfordring”, 2014:
[1264](#) <https://www.norad.no/om-bistand/publikasjon/2014/psykisk-helse-som-global-utfordring/>

[1265](#)
[1266](#) ¹⁹ World Health Organization (WHO), “Mental health action plan 2013-2020”, 2013:
[1267](#) http://www.who.int/mental_health/action_plan_2013/en/

[1268](#)
[1269](#) ²⁰ United Nations (UN), “Sustainable Development goals: Goal 3 - Ensure healthy lives and promote
[1270](#) well-being for all at all ages”, 2018: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/health/>

[1271](#) **9.5 Internasjonal Handel**

[1272](#) **8.6 Kapitalflukt**

[1273](#)
[1274](#) ¹ The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UN-
[1275](#) WIDER), “WIDER Working Paper 2017/55: Global distribution of revenue loss from tax avoidance”,
[1276](#) 2017: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2017-55.pdf>

[1277](#)
[1278](#) ² Tax Justice Network Norge & Changemaker Norge, “SKJULT - et hefte om skatteparadis,
[1279](#) kapitalflukt og hemmelighold”, 2016: http://www.taxjustice.no/uploads/documents/skjult_digital.pdf

[1280](#) **8.7 Klima og miljø**

[1281](#)
[1282](#) ¹ United Nations, “ADOPTION OF THE PARIS AGREEMENT”, 2015:
[1283](#) <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>

[1284](#)
[1285](#) ² United Nations, “ADOPTION OF THE PARIS AGREEMENT”, 2015:
[1286](#) <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>

[1287](#)
[1288](#) ³ PricewaterhouseCoopers LLP (PwC), “Low Carbon Economy Index 2017”, 2017:
[1289](#) <https://www.pwc.co.uk/sustainability-climate-change/assets/pdf/lcei-17-pdf-final-v2.pdf> Internal
[1290](#)
[1291](#)

1292 ⁴ Anne Therese Gullberg, “Norsk klimapolitikk – i Oslo og i
1293 Brussel” 13.02.2018:

1294 <https://energiogklima.no/kommentar/norsk-klimapolitikk-i-oslo-og-i-brussel/>

1295

1296 ⁵ Displacement Monitoring Centre (IDMC). Global Report on Internal Displacement 2017. Mai 2017,
1297 Geneva: <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/pdfs/2017-GRID.pdf>